

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**  
**Б.СЫДЫКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш К 08.22.656

Кол жазма катары  
УДК 338.242.4, 338.12.015.

**Алиханов Акылбек Абдиллаевич**

**САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ  
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУГУН  
КАМСЫЗ КЫЛУУ.**

08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук  
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын  
**АВТОРЕФЕРАТЫ**

**Ош - 2023**

**Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин экономика  
кафедрасында аткарылган**

**Илимий жетекчи**

**Гыязов Айдарбек Токторович -**  
**Баткен мамлекеттик**  
**университетинин ректору,**  
**экономика илимдеринин**  
**доктору, доцент**

**Расмий оппоненттер:**

**Турдиев Талаай Исраилович -**  
**Россия мамлекеттик социалдык**  
**университетинин директорунун**  
**орун басары, экономика**  
**илимдеринин доктору, доцент**

**Ибраимова Саида Маратовна -**  
**экономика илимдеринин**  
**кандидаты, доцент, Кыргыз**  
**экономикалык университетинин**  
**«Бизнес жана укук»**  
**кафедрасынын башчысы**

**Жетекчи мекеме:**

**Б. Осмонов атындагы Жалал-**  
**Абад мамлекеттик**  
**университети, «Экономика, эсеп**  
**жана финансы» кафедрасы,**  
**дареги: Кыргыз республикасы,**  
**Жалал-Абад шаары, Р. Азимов**  
**к., 49. Индекс: 720909**

Ишти коргоо 2023-жылдын 28-декабрында саат 16:00 дө Ош мамлекеттик университети жана Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин алдындагы К 08.22.656 диссертациялык кеңешинин отурумунда өткөрүлөт, дареги: Кыргыз Республикасы, Ош ш., Масалиев проспектиси 80, аудитория 509.

Диссертация менен ОшМУнун китепканасынан (714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331), жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин китепканасынан (714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Г. Айтиев көч., 27) жана ошондой эле КРП УАКнын <https://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/082-ycm-vdp-yrv>.

Автореферат 2023-жылдын 28-ноябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин  
окумуштуу катчысы,  
экономика илимдеринин кандидаты



Исманалиев К.И.

**ЖУМУШТУН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ**

Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу дүйнөлүк экономикалык системанын күчөгөн туруксуздугу социалдык-экономикалык системаларга тышкы колдоого таянууга мүмкүндүк бербей тургандыгы жана өлкөнүн экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга көбүрөөк көңүл буруу зарылдыгын талап кылгандыгы менен түшүндүрүлөт. Мамлекетте XXI кылымда экономикалык коопсуздукту камсыз кылууну кыйындаткан бир катар терс факторлор пайда болду. 2008-2009-жылдардагы реалдуу сектордун жетишсиз өнүгүүсү менен дүйнөлүк финансылык-экономикалык кризиси, глобалдык финансы системасынын морттугу жана анын экономикалык көбүктөрдүн пайда болушуна ийкемдүүлүгү, глобалдык инвестиция агымынын туруксуздугу, ошондой эле тар адистештирилген экономиканын, өзгөчө тейлөө чөйрөсүндөгү туруксуздугу сыяктуу экономикалык коопсуздуктун терс факторлору аныкталган..

COVID-19 пандемиясынын жана кризисинин контекстинде дүйнөлүк жеткирүү жана маркетинг чынжырларынын туруксуздугу, ошондой эле экономикалык системалардын иштешинин экономикалык эмес факторлордун таасирине дуушар болушу сыяктуу экономикалык коопсуздуктун терс факторлору, мисалы эпидемиологиялык кырдаал, социалдык чыңалуу жана климаттын өзгөрүшү пайда болду. 2022-жылы күчөгөн эл аралык санкциялык кризис эл аралык укуктун ишенимсиздиги жана туруксуздугу, ошондой эле эл аралык сооданын катышуучуларынын коопсуздугу жана анын шарттарынын белгисиздиги сыяктуу экономикалык коопсуздуктун терс факторлорун көрсөттү. Белгиленген терс факторлордун спектри мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылууну, ошондой эле бул коопсуздукту башкаруу маселелерине көбүрөөк көңүл бурууну талап кылат, анткени жетишсиз же эффективдүү эмес башкарууда экономикалык коопсуздукту принципалдуу түрдө камсыз кылуу мүмкүн эмес.

Санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукка коркунуч өзгөчө жогору, бул экономикалык коопсуздукка терс факторлордун таасирин күчөтөт. Санариптештирүү коопсуздук контекстин түп-тамырынан бери өзгөртүп, жаңы технологияларды жеткиликтүү кылып, бирок алардын инфраструктурасын өнүктүрүүнү талап кылат. Технологиялык лидерликтин шартында мамлекет экономикалык коопсуздукту олуттуу түрдө чыңдоо жана узак мөөнөттүү келечекте анын жогорку деңгээлин камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн алат. Бирок санариптик технологияларды кечигип киргизүү экономикалык коопсуздукту стратегиялык жактан бузат, бул коопсуздуктун белгиленген терс факторлорунун таасирине мамлекетти өзгөчө аялуу кылат.

Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоо маселесин чечүү үчүн экономикалык коопсуздукту камсыз кылуунун учурдагы теориясын жана практикасын санариптештирүүнүн натыйжасында өзгөргөн контекстти түшүнүү менен жөн эле толуктоо жетишсиз - комплекстүү экономикалык коопсуздуктун концептуалдык жана стратегиялык көз карашын, ага мониторинг жүргүзүү жана башкаруу методологиясын карап чыгуу талап кылынат.

Экономикалык коопсуздукту илимий категория катары изилдөөнүн фундаменталдуу негиздери А. Андронов, Р Барро, В.И. Вернадский, И.И. Гордон, Е.А. Леонтович, А.Г. Майер, Д.Рикардо, Дж.Сала и Мартин, А.Смит жана Р.Ж.Шиллер, Я. Бондарева, В.Г. Варнавский, А.В. Жигунова, Е.И. Зорка, У.А. Иванчева, И.В. Логвинова, Н.И. Матковская жана Н.А. Сушко. сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде изилденген.

О.А. Агеева, Т.А. Диканова, Н.Г. Каримов, Ю.В. Келеш, О.А. Соур, В.В. Коркок, Н.К. Күчүкова, Р.А. Лаптев, М.Ю. Лев, Ю.Д. Матыцына, М.А. Исаева, В.А. Рыбинец, А.Г. Рыбинец жана О.Г. Тимофеевтердин эмгектеринде: санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукту башкаруунун концепциясын, өлчөө методологиясын жана практикасын кайра карап чыгуу маселелери өзүнчө каралат.

Т.К.Койчуев, Т.Камчыбеков, С.Ж.Чолбаева, В.Е.Савин, А.А.Саякбаева, Г.К.Токтогонова, С.Т.Чекеева, А.О.Кожошев, А.А. Кочербаева сыяктуу экономикалык коопсуздуктун көйгөйүн изилдөөгө методологиялык ыкмаларды иштеп чыгууда ата мекендик авторлордун позициялары, аны «тышкы факторлордун таасирине карабастан улуттук экономиканын улуттун бакубаттуулугун жана ички рыноктун туруктуулугун камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү» деп квалификациялайт.

Бул учурдагы санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу проблемасынын жогорку деңгээлде иштелип чыккандыгын көрсөтүп турат. Бирок, бул маселе чечилбеген бойдон калууда жана андан ары олуттуу илимий изилдөөнү талап кылат. Концепцияны, өлчөө методологиясын жана экономикалык коопсуздукту башкаруу практикасын санариптештирүү шарттарына ыңгайлаштыруу үчүн кантип өзгөртүү керектиги боюнча бирдиктүү көз караш калыптанган эмес. Бар болгон жана чачыранды адабияттарда берилген айрым иштеп чыгуулар өзгөчөлүктөрдү эске албайт жана Кыргыз Республикасына толугу менен колдонулбайт.

Бул санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу тажрыйбасын жана келечегин изилдөөнүн актуалдуулугун, ошондой эле, комплекстүү теориялык,

методологиялык жана прикладдык чечимдерди иштеп чыгуунун актуалдуулугу диссертациялык жумуштун темасын аныктайт.

**Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү фундаменталдык изилдөө иштери менен байланышы.** Диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 20-декабрындагы №570 жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясын, туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын илимий-методикалык камсыздоону бекемдейт жана практикалык түрдө ишке ашырууга көмөк көрсөтүүгө багытталган. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга, ошондой эле «Санарип Кыргызстан 2019-2023» санариптик трансформация концепциясы («Санарип Кыргызстан 2019-2023») Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 5-октябрындагы № 347-р токтому.

**Изилдөө тармагы.** Диссертация 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистигинин паспортуна туура келет, б. 1.2. Экономикалык коопсуздукту эске алуу менен өнөр жай жана соода саясатын шайкеш келтирүү. Экономикалык коопсуздукка коркунучтар жана чакырыктар. Санариптик технологияларды өнүктүрүү контекстинде экономикалык коопсуздукка мониторинг жүргүзүү ыкмалары.

**Диссертациянын максаты** - санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоонун заманбап тажрыйбасын жана аны өркүндөтүү перспективаларын изилдөө. Алдыга коюлган максатка ылайык диссертацияда төмөнкүдөй **милдеттер коюлган:**

1) экономикалык коопсуздуктун компоненттерин системалаштыруу, анын концепциясын кайра карап чыгуу жана санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун критерийлерин толуктоо;

2) санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттарын аныктоо;

3) Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна поликритериалдык баа берүүгө автордук методологиялык мамилени иштеп чыгуу жана аны сыноо;

4) санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттарын сунуштоо;

5) санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу механизмдин иштеп чыгуу;

6) санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу мониторингин өркүндөтүү боюнча методикалык сунуштарды сунуштоо.

**Диссертациянын илимий жаңылыгы.** Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоого автордук мамилени иштеп чыгуу болуп саналат, ал санариптештирүү шартында бул коопсуздукка мониторинг, баалоо жана башкарууну илимий-методикалык жактан камсыз кылууну

өркүндөттү. Диссертациялык изилдөөнүн төмөнкүдөй натыйжалары илимий жаңылыкка ээ:

- Экономикалык коопсуздукту, санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү бекемдөө, жогорку технологиялык экономикалык өсүш, келечектүү санариптик каржынын калыптанышы жана өнүгүшү, билимди, технологиялык эгемендүүлүктү жана киберкоопсуздукту камсыз кылуу тутумдаштырылган;

- Санариптештирүү шарттарында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттары аныкталды: санариптик экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү колдоо үчүн жооптуу санариптик инновацияларды түзүү жана практикалык колдонуу, жогорку технологиялык өндүрүштөрдү өнүктүрүү жана алардын продукцияларын экспорттоону өнүктүрүү аркылуу экономикалык өсүштүн сапатын жогорулатуу, экономиканын ачыктыгын жана туруктуулугун камсыз кылуу жаатында санариптик финансылардын потенциалын ачуу;

- Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун поликритериалдык баалоого автордук методикалык мамиле иштелип чыкты, анда Кыргыз Республикасындагы расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн байкалган маанилери бул көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери – дүйнө өлкөлөрүнүн арасындагы максималдуу маанилери жана ЕАЭБ боюнча эң мыкты маанилери менен салыштырылат, бул Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун чектерин кыйла так аныктоого мүмкүндүк берет, мунун базасында санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көйгөйлөрүн автордук типологиялоо түзүлгөн;

- Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттары сунушталды: мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын толук ачуу;

- санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу механизми иштелип чыкты, анда бул коопсуздукту өркүндөтүүнүн стратегиялык багыттарын практикалык ишке ашыруунун перспективаларына системалуу көз караш калыптанган, алардын тыгыз байланышы жана өз ара колдоосу белгиленген, экономикалык коопсуздукту бардык деңгээлде башкаруу зарыл: макро- (өлкө), мезо- (тармак, аймак) жана микро (коом) деңгээлинде, ошондой эле санариптик экономиканын тездетилген темпинде жана өнүккөн өнүгүүсүндө чагылдырылган синергетикалык эффект камсыз кылынган. ошондой эле Кыргыз Республикасынын ырааттуу жогорку жана салмактуу экономикалык коопсуздугун камсыз кылууда.

- санариптештирүү: коом жана санариптик бизнес контекстинде Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча мониторингди өркүндөтүү, ошондой эле мониторинг жүргүзүү практикасына бардык кызыкдар тараптарды системалуу түрдө тартуу жана 1) мониторингди жакшыртуу боюнча сунушталган методикалык сунуштар.2) Алгоритм, анын өзгөчөлүгү мониторингдин натыйжаларын жалпылоого багытталган эмес, аларды башкаруунун артыкчылыктуу даражасы боюнча бөлүштүрүүгө багытталган, бул мониторингдин экономикалык коопсуздукту башкаруу менен тыгыз байланышын камсыз кылат.

**Алынган натыйжалардын практикалык мааниси:** келечекти негиздөөдө, санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукту камсыз кылууга автордук мамилени иштеп чыгууда жана адаптациялоо аркылуу Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жана башкаруу методологиясын өркүндөткөн системалуу илимий-методикалык сунуштардан турат.

Диссертациянын адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык жана стратегиялык багыттарын тактоо; экономикалык коопсуздуктун критерийлерин системалаштырууда, аларды толуктоодо, ошондой эле санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасында экономикалык коопсуздуктун критерийлеринин чектик маанилерин жана аларды аныктоо ыкмаларын тактоодо; санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна коркунучтарды жана чакырыктарды кайра карап чыгуу, экономикалык коопсуздук көйгөйлөрүнүн автордук типологиясында.

Диссертацияда камтылган илимий иштеп чыгуулар Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде «Экономикалык коопсуздук», «Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу», «Санариптик экономика» сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

**Изилдөөнүн экономикалык мааниси** илимий иштеп чыгуулардын комплексин камтыган диссертацияда сунуш кылынган санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукту камсыз кылууга автордун мамилеси мониторинг жана баалоо практикасын системалуу түрдө өркүндөтүүгө мүмкүндүк бергендиги, экономикалык коопсуздук, ошондой эле санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун башкаруу менен шартталган.

#### **Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:**

1. Экономикалык коопсуздуктун маңызы жана аны камсыз кылуу боюнча чаралар негизинен контекст менен аныкталат. Кыргыз Республикасынын экономикалык системасынын азыркы шарты Төртүнчү өнөр жай революциясы менен байланышкан. Ушуга байланыштуу мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун маңызы кайра каралат: аны туруктуу өнүгүү, глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, экономикалык өсүш, финансылык туруктуулук жана бакубаттуулук, ошондой эле анын жөндөмдүүлүгү жана анын потенциалын ачуу, технологиялык контекстти эске алуу менен өзүн-өзү камсыздоо (импорттон көз карандысыздык) жана укуктук туруктуулук.

Төртүнчү өнөр жай революциясынын фонунда санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун жаңы критерийлери болуп ЦУР9 “Индустриялаштыруу, инновациялар жана инфраструктура” программасын ишке ашыруу, санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү күчөтүү, жогорку технологиялык экономикалык өсүш, келечектүү санариптик каржылоону калыптандыруу жана өнүктүрүү, билим-, технологиялык суверенитетти жана киберкоопсуздукту камсыз кылуу саналат.

**2. Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттары төмөндөгүлөр болуп саналат.** Биринчи багыт: санариптик экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү колдоо үчүн жооптуу санариптик инновацияларды түзүү жана иш жүзүндө колдонуу. Экинчи багыт: уникалдуу санариптик атаандаштык артыкчылыктарды жеңүү жана бекемдөө аркылуу Төртүнчү өнөр жай революциясында лидерлик.

Үчүнчү багыт: жогорку технологиялуу өндүрүштөрдү өнүктүрүү жана алардын продукциясын экспорттоону көбөйтүү аркылуу экономикалык өсүштүн сапатын жогорулатуу. Төртүнчү багыт: экономиканын ачыктыгын жана туруктуулугун камсыз кылуу жаатында санариптик каржылоонун потенциалын ачуу. Бешинчи багыт: санариптик эркин сооданын жана технологиялык протекционизмдин Парето-оптимальдуу балансын түзүү. Алтынчы багыт: жогорку киберкоопсуздуктун шартында санариптик экономиканы эволюциялык өнүктүрүү.

**3. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна поликритериалдык баа берүүгө автордук методологиялык мамиле иштелип чыкты,** анда Кыргыз Республикасындагы расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн байкалган маанилери бул көрсөткүчтөрдүн чектик маанилери менен салыштырылат, - дүйнө өлкөлөрүнүн арасындагы максималдуу баалуулуктар жана ЕАЭСдеги эң мыкты баалуулуктар. Бул ыкма Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун чектерин эң ишенимдүү аныктоого мүмкүндүк берет.

Автордук ыкманы апробациялоонун натыйжасында Кыргыз Республикасынын 2022-жылдагы интегралдык экономикалык коопсуздугуна баа берилди, ал 0,34төн 0,54кө чейинки интервалда (аралыкта) болду, башкача айтканда, ал жетиштүү. Мунун негизинде Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун проблемаларынын автордук типологиясы төмөнкүдөй шарттарда түзүлгөн: мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалынын толук ачылбаганы, санариптештирүү менен түзүлгөн экономикалык коопсуздукка олуттуу коркунучтар, ал экономикалык өсүштүн төмөн болушуна, өкмөттөрдүн финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалынын толук ачылбагандыгына жана импортко катуу көз карандылыкка толук туруштук бере албайт.

**4. Стратегиялык багыттар санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттарын тактайт жана ал төмөнкүлөрдү камтыйт:** 1) мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын жакшыраак ачуу; 2) санариптештирүү коркунучтарына адаптациялануу жана экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүү; 3) экономикалык өсүштүн темптерин тездетүү, анын жогорку технологиялык векторлорунун потенциалын толугураак ишке ашыруу; 4) мамлекеттин финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалын толугураак ачуу; 5) импортту толук масштабдуу алмаштыруу жана технологиялык суверенитетти чыңдоо; 6) мамлекеттин укуктук туруктуулугун андан ары чыңдоо.



Ар бир багыт боюнча мамлекеттик жөнгө салуу чаралары жана Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көрсөткүчтөрүнүн максаттуу маанилери сунушталат. 2040-жылга чейинки мезгилде санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуу боюнча жол картасы түзүлдү. Жол картасына ылайык, 2040-жылы Кыргыз Республикасынын интегралдык экономикалык коопсуздугу абдан жогору болот: ал 0,69дан 0,98ге чейинки интервалда.

5. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттарын системалуу ишке ашыруу үчүн автордук механизм иштелип чыкты. Ал синергетикалык эффектти жаратат, ал биринчиден, санариптик экономиканын тездетилген темпинде жана өнүккөн өнүгүүсүндө чагылдырылат. Төртүнчү өнөр жай революциясынын шартында бул санариптик экономиканын өзүнүн уникалдуу моделин ишке ашырып жаткан, эл аралык алдыңкы тажрыйбаны жигердүү колдонгону менен шаблондук моделдерди ээрчибеген Кыргыз Республикасынын коопсуздугун камсыздоого чоң салым кошууда.

Экинчиден, синергетикалык эффект ырааттуу жогорку жана тең салмактуу экономикалык коопсуздук менен байланышкан. Экономикалык коопсуздуктун регионалдык фокусу жоюлууда, ал ЕАЭСге салыштырмалуу гана эмес, дүйнөгө да жогору болуп баратат. Кыргыз Республикасынын стандарттуу экономикалык коопсуздугу менен санариптештирүүнүн алкагындагы бул коопсуздуктун ортосундагы ажырым да жоюлууда. Алардын ортосундагы айырмачылык жоюлуп, экономикалык коопсуздуктун ар тараптуу түшүнүгү калыптанууда, ал негизинен санариптештирүүнүн таасири менен аныкталат.

6. Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу мониторингин өркүндөтүү боюнча методикалык сунуштар сунушталат, алар биринчиден, санариптештирүү контекстинде Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун мониторингинин өркүндөтүлгөн моделин, өзгөчөлүгүн камтыйт. анын ичинен расмий статистиканы жана альтернативдик маалыматтарды комплекстүү эсепке алууда (маалымат коомунун жана санариптик бизнестин өкүлдөрүнүн эксперттик баалоолорунда), ошондой эле бардык кызыкдар тараптарды системалуу түрдө ишке тартууда мониторинг жүргүзүү үчүн санариптик технологияларды жана автоматташтыруу куралдарын колдонуу болуп саналат.

Экинчиден, санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн алгоритми, анын өзгөчөлүгү мониторингдин натыйжаларын жалпылоого эмес, аларды башкаруунун артыкчылыктуу даражасына ылайык бөлүштүрүүгө багытталган. Артыкчылыктуулук (1ден 10го чейин) баалуулуктардын критерийлери боюнча рейтингдин, дүйнө менен салыштырганда баалуулуктардын вариациясынын, экономикалык коопсуздуктун стандарттык деңгээлинин вариациясынын жана анын контекстинде анын деңгээлинин санариптештирүү, ошондой эле динамикадагы экономикалык коопсуздуктун

өзгөрүшү. Бул мониторинг менен экономикалык коопсуздукту башкаруунун ортосунда тыгыз байланышты камсыз кылат.

**Изденүүчүнүн жеке салымы.** Диссертацияны жазууда изденүүчүнүн фундаменталдуу изилдөөлөрү экономикалык коопсуздукту башкаруунун объектиси катары илимий түшүнүүнү тактады, ошондой эле санариптештирүүнүн контекстинде экономикалык коопсуздуктун концепциясын жана маңызын кайра карап чыкты. Экономикалык коопсуздуктун колдонуудагы критерийлери изденүүчү тарабынан системалаштырылган жана санариптештирүү шартында актуалдуу болгон жаңы көрсөткүчтөр менен толукталат. Экономикалык коопсуздукту поликритериалдык баалоого автордук методологиялык мамиле иштелип чыккан, анын жардамы менен санариптештирүү контекстинде Кыргыз Республикасынын бул коопсуздугуна мониторинг жүргүзүлгөн. Санариптештирүү контекстинде Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көйгөйлөрүнүн автордук типологиясы ишке ашырылып, бул көйгөйлөрдү чечүүнүн илимий, методологиялык жана прикладдык комплекси иштелип чыккан, Кыргыз Республикасы санариптештирүү шартында алар биргелешип өлкөнүн экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга автордук мамилени түзгөн.

**Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо.** Диссертацияда камтылган автордун корутундулары, иштеп чыгуулары жана сунуштары төмөнкүдөй апробациядан өттү.

**Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу.** Диссертациянын темасы боюнча автордун жалпы көлөмү 14 б.л.болгон 14 илимий эмгеги жарык коргон. Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда баяндалат.

**Диссертациянын структурасы жана көлөмү.** Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн (анын ичинде 9 параграфтан), корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (134 аталыш) турат. Диссертация 192 беттен, 6 сүрөт жана 31 таблицадан турат.

### **ЖУМУШТУН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ**

Киришүүдө изилдөө проблемасы коюлуп, анын актуалдуулугу негизделип, максаты жана милдеттери формулировкаланат, диссертациялык жумуштун илимий жаңылыгы жана илимий натыйжалары белгиленет, практикалык мааниси жана коргоого сунушталган негизги жоболору чагылдырылат.

«Санариптештирүүнүн шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун теориялык негиздери» деген биринчи бөлүмдө адабияттарда келтирилген экономикалык коопсуздуктун илимий чечмелөөлөрү мамлекетке коркунуч келтирүүчү булактардын позициясынан системалаштырылган жана тиешелүү чаралар экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу ачыкталган. 1.1-таблицада санариптештирүү шартында анын ар бир тандалган компоненттеринин призмасы аркылуу экономикалык коопсуздуктун маңызына автордун көз карашы көрсөтүлгөн. Мамлекеттин

экономикалык коопсуздугуна баа берүүнү методикалык камсыздоону өркүндөтүү үчүн анын критерийлери системалаштырылган. Санариптештирүүнүн алкагында салттуу да, жаңы да критерийлер берилген. Таблица 1.1- Экономикалык коопсуздуктун компоненттери жана санариптештирүү шартында анын маңызын жана критерийлерин кайра карап чыгуу

Туура келген мамлекеттин экономикалык коопсуздугу	Санариптештирүүнүн шартында экономикалык коопсуздуктун маңызын кайра карап чыгуу	Экономикалык коопсуздуктун критерийлери	
		Салттуу критерийлер	Санариптештирүү шартында жаңы критерийлер
Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү	ЦУР9 "Индустриялаштыруу, инновациялар жана инфраструктура" программасын түзүү жана мааниси	- БУУнун 17 ТӨМүн (17 ЦУР ОО) ишке ашыруунун натыйжалары;	- ЦУР9 натыйжасы жана анын динамикасы;
Экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү	санариптик атаандаштыктын пайда болушу жана мааниси	- жашоонун сапаты.	- ЦУР9ндш боюнча жыйынтыкты БУУнун башка ТӨМ менен салыштыруу.
Мамлекеттин экономикалык өсүшү	жогорку технологиялык экономикалык өсүш үчүн артыкчылык	- глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк;	- экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү;
Финансылык туруктуулук жана мамлекеттин бакубаттуулугу	келечектүү санариптик каржылоону калыптандыруу жана өнүктүрүү	- ИДПга карата экспорттун көлөмү;	- маалыматтык коомду өнүктүрүүнүн деңгээли жана динамикасы;
Экономиканын өзүн-өзү камсыз кылуу	билимдин жана технологиянын суверенитетинин профилин жогорулатуу	- экспорттун көлөмүнүн өзгөрүү динамикасы.	- санариптик бизнести өнүктүрүүнүн деңгээли жана динамикасы.
Мамлекеттин укуктук туруктуулугу	коопсуздуктун жаңы түрү катары киберкоопсуздуктун пайда болушу	- учурдагы жылдагы экономикалык өсүштүн темпи;	- жогорку технологиялык өндүрүштүн көлөмү жана анын динамикасы;

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Белгиленген компоненттердин ар бири (1.1-таблицада) мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Ошонун негизинде мамлекеттин экономикалык коопсуздугу деп анын туруктуу өнүгүү, глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, экономикалык өсүш, финансылык туруктуулук жана бакубаттуулук, өзүн-өзү камсыз кылуу жана укуктук туруктуулук жаатындагы жөндөмдүүлүгү жана мүмкүнчүлүктөрүн ачуу катары түшүнүү сунушталат. технологиялык контекстти эске алуу.

Автордун аныктамасынын артыкчылыктары, биринчиден, анын системалуулугу – мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун бардык компоненттеринин комплекстүү жана тең салмактуу эсеби. Экинчиден, санариптештирүүнүн контексти эске алуу менен, автордун аныктамасынын заманбап экономикалык шарттарда жана Төртүнчү өнөр жай революциясынын бүткүл мезгилинде колдонулушун камсыз кылуу. Үчүнчүдөн, анын компоненттеринин контекстинде мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун деңгээлин так өлчөөгө мүмкүндүк берген автордун аныктамасынын прикладдык багыты. Таблицада мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун аныкталган компоненттеринин контекстинде. 1.2 санариптештирүү шартында аны жогорулатуунун концептуалдык багыттарын аныктайт.

Таблица 1.2-Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттары

Мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун компоненттери	Мамлекеттин экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун теориялык негиздери	Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттары
Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү	Туруктуу өнүгүүгө ноосфералык мамиле	санариптик экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү колдоо үчүн жооптуу санариптик инновацияларды түзүү жана иш жүзүндө колдонуу
Экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү	Салыштырмалуу артыкчылык теориясы	уникалдуу санариптик атаандаштык артыкчылыктарды жеңүү жана бекемдөө аркылуу Төртүнчү өнөр жай революциясында лидерлик
Мамлекеттин экономикалык өсүшү	Технологиянын диффузиялык модели	жогорку технологиялык тармактарды өнүктүрүү жана алардын продукциясын экспорттоону көбөйтүү аркылуу экономикалык өсүштүн сапатын жогорулатуу
Финансылык туруктуулук жана мамлекеттин бакубаттуулугу	Экономикалык (жана финансылык) көбүктөрдүн теориясы	экономиканын ачыктыгын жана туруктуулугун камсыз кылуу жаатында санариптик каржылоонун потенциалын ачуу
Экономиканын өзүн-өзү камсыз кылуусу	Эл аралык сооданын теориясы жана тышкы сооданы жөнгө салуу	санариптик эркин соода жана технологиялык протекционизмдин Парето-оптимальдуу балансын түзүү
Мамлекеттин укуктук туруктуулугу	Динамикалык системалардын бифуркациясынын теориясы	киберкоопсуздуктун шартында санариптик экономиканын эволюциялык өнүгүүсү

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн

Таблицада көрсөтүлгөндөй. 1.2, санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун алты концептуалдык багыттары белгиленген.

Ошентип, эмпирикалык маалыматтар Кыргыз Республикасындагы экономикалык коопсуздуктун деңгээлин толук масштабдуу баалоо үчүн жетиштүү деген тыянак чыгарууга болот, бирок изилдөө үч критерий боюнча маалыматтардын жетишсиздигин аныктады: жашоонун сапаты, санариптик

атаандаштыкка жөндөмдүүлүк жана азык-түлүк коопсуздугу. Санариптештирүү шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун алты концептуалдык багыттары аныкталган. Биринчиси-санариптик экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү колдоо үчүн жооптуу санариптик инновацияларды түзүү жана практикалык колдонуу; экинчиси-уникалдуу санариптик атаандаштык артыкчылыктарын жеңип алуу жана бекемдөө аркылуу төртүнчү өнөр жай революциясындагы лидерлик; үчүнчүсү - жогорку технологиялык өндүрүштөрдү өнүктүрүү жана алардын продукцияларынын экспортун көбөйтүү аркылуу экономикалык өсүштүн сапатын жогорулатуу; төртүнчүсү-экономиканын ачыктыгын жана туруктуулугун камсыз кылуу жаатында санариптик финансынын потенциалын ачуу; бешинчиси-санариптик фритрейдерликтин жана технологиялык протекционизмдин Парето-оптималдуу балансын түзүү; алтынчысы - жогорку киберкоопсуздук шартында санариптик экономиканын эволюциялык өнүгүүсү.

«Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун практикалык тажрыйбасына сереп салуу жана талдоо» деген экинчи главада санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна поликритериалдуу баа берүү жүргүзүлдү.

**Изилдөөнүн объектиси:** болуп санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу саналат.

**Изилдөөнүн предмети:** санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу процессинде пайда болгон уюштуруучулук, башкаруучулук жана социалдык-экономикалык мамилелер саналат. **Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негиздери:** Системалык мамиленин жоболоруна негизделген жана салыштырма, көйгөйлүү жана SWOT анализи, вариациялык анализ, синтез, системалаштыруу, классификациялоо, масштабдоо, ошондой эле таблицалык жана графикалык методдор сыяктуу ыкмаларды камтыйт.

Мамлекеттин экономикалык коопсуздугу автордук методологиялык мамиледе анын бул коопсуздукка болгон коркунучтарга туруштук берүү жөндөмдүүлүгүнүн позициясынан (тандалган критерийлердин контекстинде) башка (референция) дүйнөдө (арасында) бардык өлкөлөр) жана анын аймагында - социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээли жана темптери окшош жана географиялык жайгашуусу жалпы, ошондуктан экономикалык коопсуздукка жалпы коркунучтарга дуушар болгон жана бул коркунучтарга каршы туруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон өлкөлөрдүн арасында мамлекеттерге салыштырмалуу чечмеленет жана талданат.

Экономикалык коопсуздук критерийлеринин босого (маалымат) маанилери, бир жагынан, дүйнө өлкөлөрүнүн ортосундагы максималдуу маанилер, экинчи жагынан, Евразия экономикалык биримдигинде (ЕАЭБ) эң мыкты баалуулуктар болуп саналат. . Бул Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун чектерин эң ишенимдүү аныктоого мүмкүндүк берет. Ар бир жеке критерий боюнча экономикалык коопсуздукка баа берүү төмөнкү формула боюнча жүргүзүлөт:

$$\text{ЭБ}_{\text{Крит}} = \text{КР}_{\text{Крит}} / \text{ЭН}_{\text{Крит}}, \quad (1)$$

мында  $\text{ЭБ}_{\text{Кри}}$  бул критерийге ылайык Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу;

$\text{КР}_{\text{крит}}$  - Кыргыз Республикасындагы бул критерий боюнча экономикалык коопсуздуктун көрсөткүчүнүн мааниси;

$\text{Эн}_{\text{крит}}$  - бул критерийге ылайык экономикалык коопсуздук көрсөткүчүнүн референттик өлкөдөгү мааниси.

Жалпы логика менен бириктирилген критерийлердин жыйындысынын негизинде (экономикалык коопсуздуктун бир компонентине байланыштуу) экономикалык коопсуздук төмөнкү формула боюнча бааланат:

$$\text{ЭБ}_{\text{ГРКрит}} = (\sum \text{КР}_{\text{Крит}}) / n, \quad (2)$$

мында  $\text{ЭБ}_{\text{ГРКрит}}$  - каралып жаткан критерийлердин жыйындысы боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү);

$i$  - экономикалык коопсуздуктун критерийи;

$n$  - каралып жаткан топтомдогу (экономикалык коопсуздуктун компоненти) экономикалык коопсуздук критерийлеринин саны.

(2) формулада каралып жаткан критерийлердин топтому ( $\text{ЭБ}_{\text{ГРКрит}}$ ) (экономикалык коопсуздуктун курамдык бөлүгү) боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөлүк стандартка ("ДҮЙНӨ" деп белгиленген) салыштырмалуу өзүнчө жана аймактык («ЕАЭС» деп белгиленген) стандарты. Кыргыз Республикасынын интегралдык экономикалык коопсуздугу (ИЭС) төмөнкү формула боюнча бааланат:

$$I_{\text{ЭБ}} = (\sum_{j=1} \text{ЭБ}_{\text{ГРКрит}}) / m, \quad (3)$$

(3) формулада Кыргыз Республикасынын интегралдык экономикалык коопсуздугу (ИЭС) ошондой эле дүйнөлүк эталондук көрсөткүчкө ("ДҮЙНӨ" деп белгиленет) жана региондук эталондук көрсөткүчкө ("ЕАЭБ" деп белгиленет) салыштырмалуу өзүнчө эсептелет. Методологиялык ыкмада мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун белгиленген көрсөткүчтөрүнүн алынган маанилерин чечмелөө үчүн автордук шкала иштелип чыккан жана колдонулган (2.1-таблица).

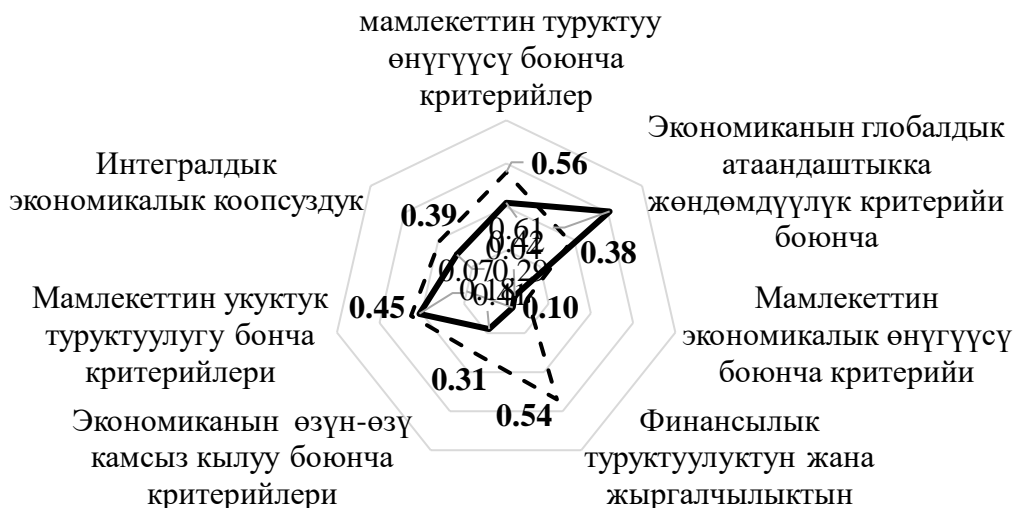
**Таблица 2.1- Мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун көрсөткүчтөрүнүн алынган маанилерин чечмелөө шкаласы**

Регионалдык эталонго (ЕАЭС) салыштырмалуу Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу	Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу дүйнөлүк эталон менен салыштырганда				
	0,10дон аз	[0.10:0.30)	[0.30:0.60)	[0.60-0.90]	0,90 жогору
0,10дон аз	абдан төмөн	-	-	-	-
[0.10:0.30)	төмөн	төмөн чектешет	-	-	-
[0.30:0.60)	төмөн чектешет	жетиштүү	жетиштүү	-	-
[0.60-0.90]	жетиштүү	бийик	бийик	бийик	-
0,90 жогору	бийик	абдан бийик	абдан бийик	абдан бийик	абдан бийик

«\_»- иш жүзүндө байкалбай турган жараксыз баалуулуктар.

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

Таблицада Масштаб. 2.1 Эбрит(тынчтык), Эгркрит(тынчтык) жана ТЭБ(тынчтык) көрсөткүчтөрүн чечмелөө үчүн колдонулат. 2022-жылы санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун комплекстүү поликритериалдык баалоонун жыйынтыктары сүрөттө берилген. 1.



— жалпы экономикалык коопсуздук (санариптештирүүнүн таасирин эске албаганда)

- - - санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздук

2.1-сүрөт. 2022-жылы санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна комплекстүү поликритериалдык баа берүү

Булак: автор тарабынан эсептелген жана курулган.

Ылайык рис. 2.1. Интегралдык экономикалык коопсуздук Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугу 0,34 төн 0,54 кө чейинки интервалда турат, башкача айтканда жетиштүү болуп саналат. Мониторингдин жалпыланган натыйжаларына таянуу менен (сүрөт. 2.1) санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көйгөйлөрүн бөлүнгөн критерийлер боюнча автордук типологиялоо ишке ашырылган (таблица. 2.2).

Санариптештирүү шартында ачылып жаткан экономикалык коопсуздукту жогорулатуунун жаңы мүмкүнчүлүгү санариптик кадрлардын жогорку жеткиликтүүлүгү болуп саналат. Санариптештирүү шарттарында экономикалык коопсуздукка экономикада алдыңкы технологиялардын жана санариптик инновациялардын жеткиликтүүлүгүнүн төмөндүгү, ошондой эле жогорку технологиялык продукциянын импортунун олуттуу көлөмү жана ага көз карандылык коркунуч туудурат.

**Таблица 2.2-Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көйгөйлөрүн типологиялоо**

Мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун	Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоо маселеси
---	--

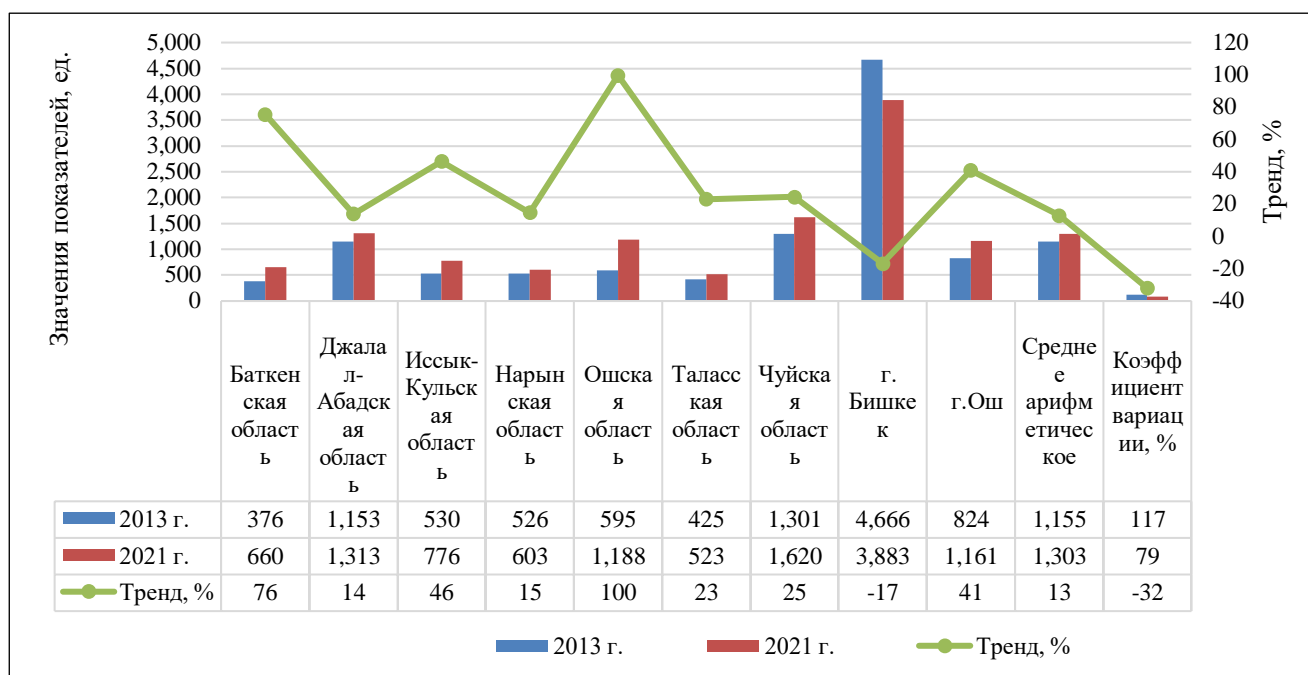
критерийлери	
Мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү	Мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалы толук ачыла элек. Комплекстүү экономикалык коопсуздук: 0,49дан 0,57ге чейин (жетиштүү).
Экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү	Санариптештирүү экономикалык коопсуздукка олуттуу коркунучтарды жаратат, аны мамлекет толук чече албайт. Бул экономикалык коопсуздуктун жалпы деңгээлинде жана санариптештирүү контекстинде анын деңгээлинде кеңири жайылышын шарттайт (дүйнө менен салыштырганда вариация: 32,86%, регионго - ЕАЭБге салыштырмалуу: 47,14%).
Мамлекеттин экономикалык өсүшү	Экономикалык өсүштүн төмөн темпи. Комплекстүү экономикалык коопсуздук: 0,07ден 0,27ге чейин (төмөн). Санариптештирүү контекстинде дүйнөдөгү критикалык жалпы артта калуу жана региондон (ЕАЭБ) артта калуу. Экономикалык коопсуздуктун жалпы деңгээлинде жана санариптештирүү контекстинде анын деңгээлинде өтө чоң жайылуу байкалууда (дүйнө менен салыштырганда вариация: 60,61%, регионго салыштырмалуу – ЕАЭБ: 31,43%).
Финансылык туруктуулук жана мамлекеттин бакубаттуулугу	Финансылык туруктуулукту жана мамлекеттин бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалы толук ачыла элек. Комплекстүү экономикалык коопсуздук: 0,31ден 0,48ге чейин (жетиштүү). Критикалык жалпы дүйнөлүк артта калуу (0,07). Экономикалык коопсуздуктун жалпы деңгээлинде жана санариптештирүү контекстинде анын деңгээлинде критикалык чоң жайылуу (дүйнө менен салыштырганда вариация: 108,96%, регионго салыштырмалуу – ЕАЭС: 35,36%).
Экономиканын езун-езу камсыз кылуу	Импорттон жогорку көз карандылык. Өзүн-өзү камсыздоо (импортту алмаштыруу) потенциалы толук ачыла элек. Комплекстүү экономикалык коопсуздук: 0,25тен 0,56га чейин (жетиштүү). Жалпысынан олуттуу артта калуу (0,18).
Мамлекеттин укуктук туруктуулугу	Эч кандай олуттуу көйгөйлөр аныкталган жок, мамлекеттин экономикалык коопсуздугу бул критерийге толугу менен жооп берет.

Булак: автор тарабынан эсептелген жана курулган.

Бул диссертацияда акыркы бөлүнгөн бешинчи маселе катары Кыргыз Республикасынын облустарынын арасында санариптик өнүгүү деңгээлинин дисбалансы чыгат. Кыргыз Республикасынын облустарынын санариптик өнүгүү статистикасы 1-9-тиркемелерде келтирилген. 2013-жылы жана 2021-жылы Кыргыз Республикасынын облустарынын санариптик өнүгүү деңгээлинин вариациясын талдоонун жана тренддик анализдин жыйынтыктары сүрөттө чагылдырылган. 2.4-2.12. диссертациялык иш.

Жыйынтыгына ылайык нын күрүч. 2.3, МКТны пайдалануучу уюмдардын сегиз жылдык тренди Баткен облусунда: 76%, Жалал-Абад облусунда: 14%, Ысык-Көл облусунда: 46%, Нарын облусунда: 15%, Ош облусунда: 100%, Талас облусунда: 23%, Чүй облусунда: 25%, Бишкек шаарында: -17% (төмөндөө), Ош шаарында: 41% түздү. Орточо арифметикалык 13% га 1155 бирдиктен 2013-жылы 1303 бирдикке чейин 2021% га өскөн.

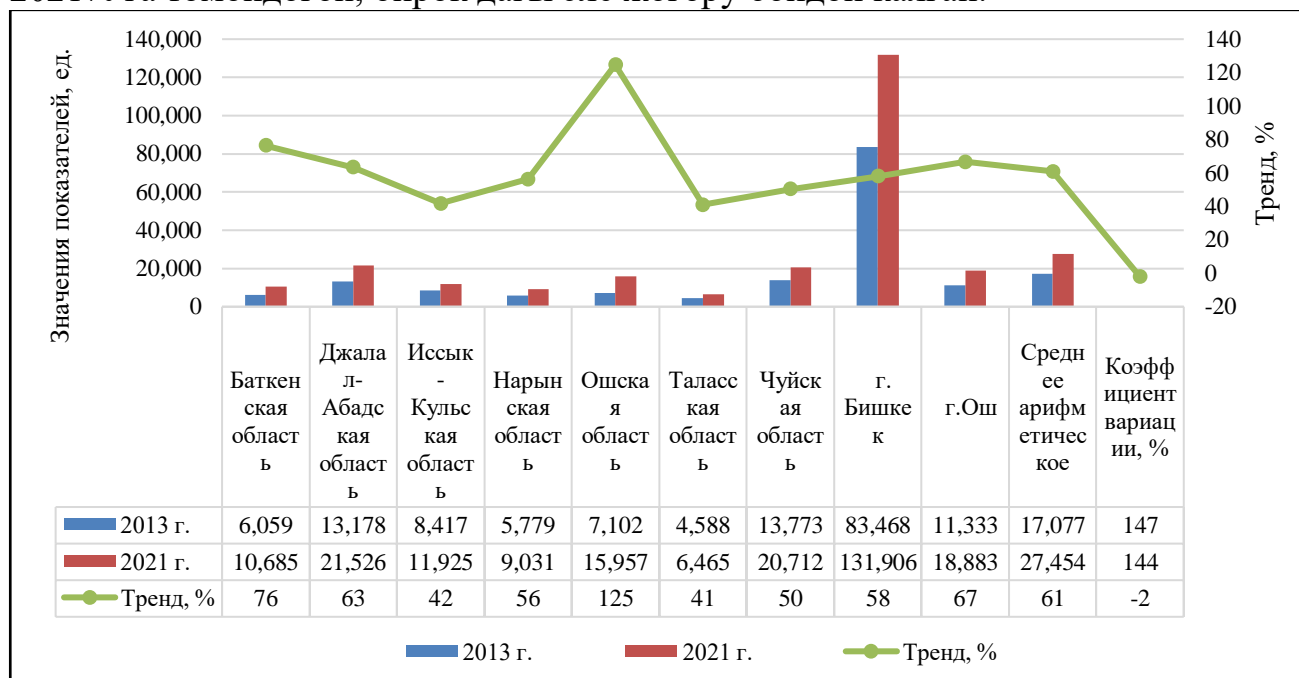




2.3-сүрөт-2013-жылы жана 2021-жылы Кыргыз Республикасынын облустарынын арасында МКТны (бир.) колдонгон уюмдардын санынын вариациясын Тренддик талдоо жана талдоо.

Булак: автор тарабынан эсептелген жана курулган

Вариация коэффициенти 32-жылы 117% дан 2013-жылы 79% га чейин 2021% га төмөндөгөн, бирок дагы эле жогору бойдон калган.



2.4-сүрөт-Кыргыз Республикасынын облустарынын арасында 2013-ж. жана 2021-ж. Интернет түйүнүнө кирүү чекиттеринин санынын вариациясын Тренддик талдоо жана талдоо.

Булак: автор тарабынан эсептелген жана курулган

Жыйынтыгына ылайыктын күрүч. 2.4, интернет түйүнүнө кирүү түйүндөрүнүн санынын сегиз жылдык тренди Баткен облусунда: 364%, Жалал -

Абад облусунда: 198%, Ысык-Көл облусунда: 117%, Нарын облусунда: 118%, Ош облусунда: 193%, Талас облусунда: 205%, Чүй облусунда: 135%, Бишкек шаарында: 46%, Ош шаарында: 93% түздү. Орточо арифметикалык көрсөткүч 87-жылы 1873 бирдиктен 2013-жылы 3503 бирдикке чейин 2021-жылы вариация коэффициенти 26-жылы 184% дан 2013-жылы 136% га чейин 2021% га төмөндөгөн, бирок баары бир жогору бойдон калган.

Ошентип, каралып жаткан мезгилде жүргүзүлгөн диагностика Кыргызстандын региондорунда, жалпысынан республика боюнча, атап айтканда Баткен облусу боюнча экономикалык коопсуздуктун жетиштүү деңгээлин аныктады, бул санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көйгөйлөрүн дүйнөгө жана регионго (ЕАЭБ) салыштырганда экономикалык коопсуздуктун маанилери жана айырмачылыктары (вариациясы), ошондой эле санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздуктун жалпы деңгээли менен анын деңгээлинин ортосундагы маанилер жана айырмачылыктар (вариациясы) сыяктуу негиздер боюнча бөлүнгөн критерийлер боюнча автордук типологияга негиз болду.

Бул жүргүзүлгөн мониторингдин негизинде санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун беш негизги проблемасын аныктоого жана чектөөгө мүмкүндүк берди: мамлекетти туруктуу өнүктүрүүнүн потенциалын толук эмес ачуу; санариптештирүүдөн келип чыккан экономикалык коопсуздукка олуттуу коркунучтар; экономикалык өсүштүн төмөн темпи; мамлекеттин финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуунун потенциалын толук эмес ачуу; Кыргыз Республикасынын облустарынын арасында санариптик өнүгүүнүн деңгээлинин дисбалансы.

«Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуу боюнча сунуштамалар» деген үчүнчү главада экономикалык коопсуздуктун ар бир бөлүгү үчүн санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасында бул коопсуздуктун деңгээлин жогорулатуунун ага тиешелүү стратегиялык багыты аныкталган (таблица. 3.1).

3.1-таблица. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттары

Стратегиялык багыт	Жөнгө салуу чаралары
Мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын толугураак ачып берүү	17 ЦУР ООН ду системалуу түрдө ишке ашыруу; - ЦУР9 ишке ашырууну тездетүү.
Санариптештирүү коркунучтарына ыңгайлашуу жана экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүү. Санариптештирүү шартында глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк критерийи жана анын деңгээли боюнча стандарттык экономикалык коопсуздук деңгээлиндеги жайылууну азайтуу	- глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү күчөтүү; - экспорттун өсүшү; - маалыматтык коомду өнүктүрүү; - санариптик бизнести өнүктүрүү.
Экономиканын өсүшүнүн темптерин тездетүү, анын жогорку технологиялык векторлорунун мүмкүнчүлүктөрүн алда канча толук ишке ашыруу. Дүйнөдөн жана региондон (ЕАЭС)	- экономикалык өсүштүн темптерин тездетүү; - жогорку технологиялык өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүү; - орто жана жогорку технологиялык продукциянын экспортунун көлөмүн көбөйтүү.

ажырымды жоюу. Экономикалык өсүштүн критерийлерине ылайык санариптештирүү шартында стандарттык экономикалык коопсуздугтун деңгээлиндеги чачырандылоону жана анын деңгээлин азайтуу.	
Финансылык туруктуулукту жана мамлекеттин бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалын толук ачып көрсөтүү. Дуйнөлук артта калуучулукту жоюу. Санариптештирүү шартында стандарттуу экономикалык коопсуздугтун деңгээлиндеги жайылууну жана мамлекеттин финансылык туруктуулугунун жана бакубаттуулугунун критерийлерине ылайык анын деңгээлин азайтуу.	- экономикалык өсүштүн темптерин тездетүү; - жогорку технологиялык өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүү; - орто жана жогорку технологиялык продукциянын экспортунун көлөмүн көбөйтүү
Толук масштабдуу импортту алмаштыруу жана технологиялык суверенитетти чыңдоо.	- кирешенин деңгээлин жогорулатуу; - инфляцияны төмөндөтүү; - жумушсуздукка каршы күрөш; - мамлекеттик карызды кыскартуу; - санариптик каржылоону өнүктүрүү; - электрондук башкаруу системасын өнүктүрүү
Мамлекеттин укуктук туруктуулугун мындан ары чыңдоо	- көмүскө экономикага каршы күрөш; - коррупцияга каршы күрөш; - бизнес жана инвестициялык климатты жакшыртуу; - мамлекеттик саясаттын туруктуулугун камсыз кылуу; - мамлекеттик башкаруунун сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу; - укук коргоону өркүндөтүү; - киберкоопсуздугтун деңгээлин жогорулатуу; - санариптик экономиканы өнүктүрүү жана толук масштабдуу ченемдик-укуктук колдоо.

Булак: автор тарабынан эсептелген жана курулган

Натыйжада санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун төмөнкү алты стратегиялык багыттарынын комплекси алынды: 1) мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын жакшыраак ачып берүү; 2) санариптештирүү коркунучтарына адаптациялоо жана экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүү; 3) экономикалык өсүштүн темптерин тездетүү, анын жогорку технологиялык векторлорунун потенциалын толугураак ишке ашыруу; 4) мамлекеттин финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалын толугураак ачуу; 5) импортту толук масштабдуу алмаштыруу жана технологиялык суверенитетти чыңдоо; 6) мамлекеттин укуктук туруктуулугун андан ары чыңдоо.

Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун көрсөткүчтөрүнүн максаттуу маанилери анын бардык критерийлери боюнча сунушталган, анын жыйынтыгында Кыргыз Республикасынын санариптештирүү шарттарында учурдагы экономикалык коопсуздугун жогорулатуу боюнча жол картасы түзүлгөн. 2040-жылга чейин (3.3-таблица). 3.3-таблица. 2040-жылга чейинки мезгилде санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуу боюнча жол картасы

Критерийлер	Мезгил	стандарттык	Санариптештирүү шартында	комплексдик
-------------	--------	-------------	--------------------------	-------------

		от*	до**	от*	до**	от*	до**
мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн критерийлерине ылайык	2022	0,42	0,49	0,56	0,64	0,49	0,57
		жетиштүү		жогорку		жетиштүү	
	2040	1		0,69	0,79	0,79	0,89
		Эн жогорку		жогорку		жогорку	
дүйнөлүк атаандаштыкка жөндөмдүүлүк критерийлери боюнча	2022	0,61	0,94	0,38	0,47	0,50	0,71
		Эн жогорку		жетиштүү		жогорку	
	2040	1		0,75	1	0,88	1
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	
мамлекеттин экономикалык өсүш критерийлери боюнча	2022	0,04	0,33	0,10	0,21	0,07	0,27
		Төмөнгө жакын		Төмөнгө жакын		төмөн	
	2040	0,15	1	0,37	1	0,26	1
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	
каржылык туруктуулуктун жана жыргалчылыктын критерийлерине ылайык	2022	0,07	0,36	0,54	0,60	0,31	0,48
		Төмөнгө жакын		жогорку		жетиштүү	
	2040	0,55	1	0,90	1	0,72	1
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	
экономиканын өзүн-өзү камсыз кылуу критерийлери боюнча	2022	0,18	0,45	0,31	0,67	0,25	0,56
		жетиштүү		жогорку		жетиштүү	
	2040	0,78	1	0,65	1	0,71	1
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	
мамлекеттин укуктук туруктуулугунун критерийлерине ылайык	2022	0,44	0,77	0,45	0,57	0,43	0,67
		жогорку		жетиштүү		жогорку	
	2040	0,59	1	0,99	1	0,79	1
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	
Интегралдык экономикалык коопсуздук	2022	0,29	0,56	0,39	0,53	0,34	0,54
		жетиштүү		жетиштүү		жетиштүү	
	2040	0,68	1	0,73	0,97	0,69	0,98
		Эн жогорку		Эн жогорку		Эн жогорку	

\* аймакка салыштырмалуу (ЕАЭС); \*\* дүйнө жүзү менен салыштыруу.

Булак: автордун иштелмеси.

Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуу боюнча автордук жол картасына ылайык (6-таблица), 2040-жылга чейинки мезгилде ар бир критерий боюнча экономикалык коопсуздуктун деңгээли жогору же өтө жогору болуп калат. 2040-жылга карата санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна интегралдык баа төмөндөгүчө берилди. Стандарт:  $I_{ЭБ(МИР)} = (1+1+0,15+0,55+0,78+0,59)/6 = 0,68$ ;  $I_{ЭБ(ЕАЭС)} = 1$ . Санариптештирүү шартында:  $I_{ЭБ(МИР)} = (0,69+0,75+0,37+0,90+0,65+0,99)/6 = 0,73$ ;  $I_{ЭБ(ЕАЭС)} = (0,79+1+1+1+1+1)/6 = 0,97$ . Комплексстик:  $ЭБ(МИР) = (0,79+0,88+0,26+0,72+0,71+0,79)/6 = 0,69$ ;  $I_{ЭБ(ЕАЭС)} = (0,89+1+1+1+1+1)/6 = 0,98$ .

Демек, автордун сунуштарын ишке ашыруунун аркасында 2040-жылы Кыргыз Республикасынын интегралдык экономикалык коопсуздугу өтө жогору болот: ал 0,69дан 0,98ге чейинки интервалда болот.

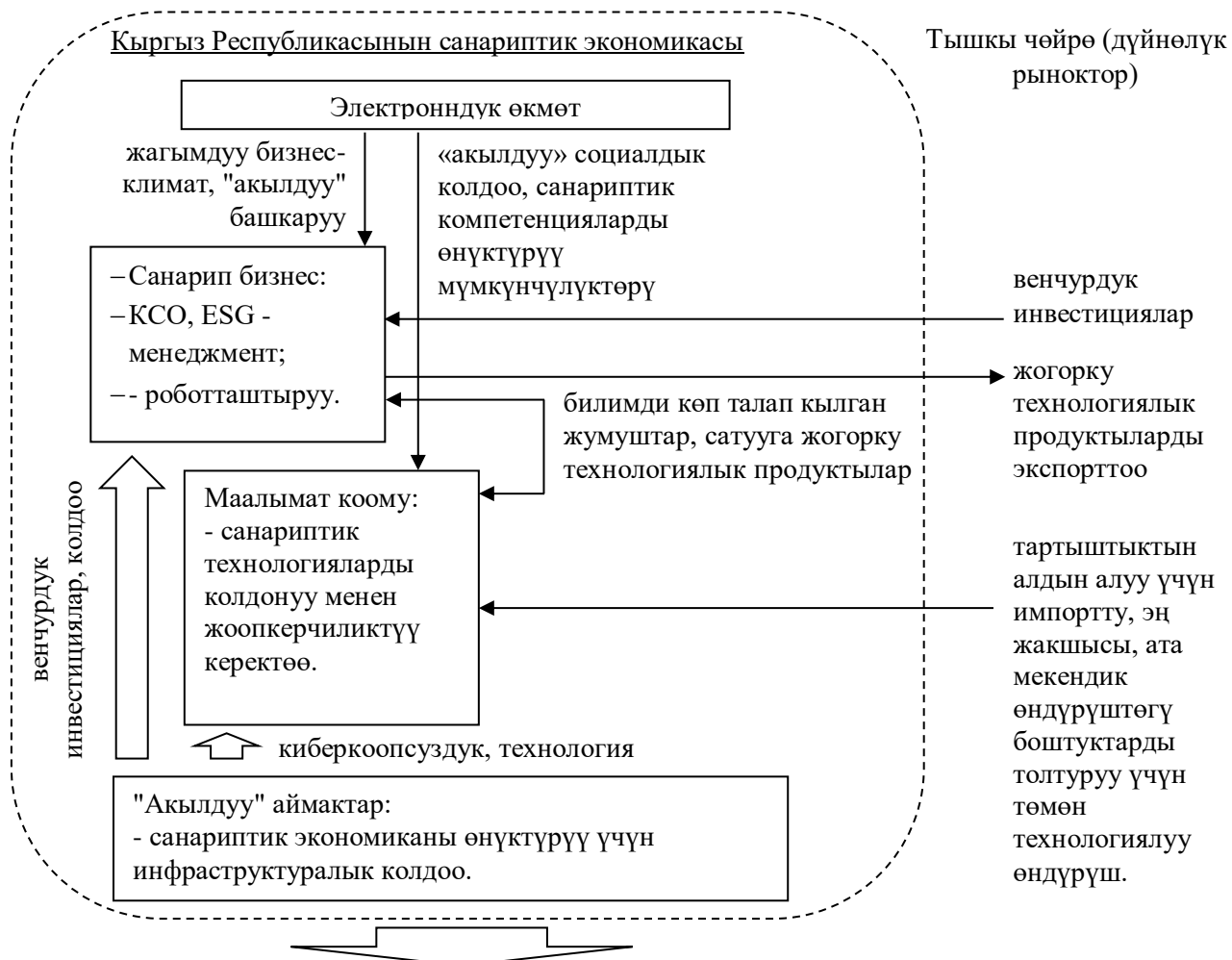
Бөлүнгөн стратегиялык багыттар бир убакта жана биргелешип ишке ашырылууга тийиш. Бул үчүн санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун келечектүү механизми иштелип чыкты, ал сүрөттө көрсөтүлгөн. 3.1.

Сүрөттө көрсөтүлгөн. 3.1 санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун башкаруу субъектилери катары механизм төмөнкүлөр болуп саналат:

- электрондук өкмөт-коомдук башкаруунун улуттук органдары (Кыргыз Республикасында мамлекеттик жөнгө салынган (макродеңгээл); санариптик технологияларды жана автоматташтыруунун алдыңкы каражаттарын (мезо деңгээл) пайдалануучу санариптик бизнес-ишканалар

- "акылдуу" аймактар - Кыргыз Республикасынын региондорундагы ачык башкаруу органдары (мезо деңгээл);

- маалыматтык коом – Кыргыз Республикасынын прогрессивдүү жергиликтүү жамааттары жана жарандык коомунун өкүлдөрү.



Синергетикалык эффект: - санариптик экономиканын тездетилген темптерин жана прогрессивдүү өнүгүүсүн; - ырааттуу жогорку жана тең салмактуу экономикалык коопсуздук.

### 3.1-сүрөт. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу механизми

Булак: автордун иштелмеси.

Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу механизмдин ишке киргизген кыймылдаткыч күчтөр (функциялар) жана технологиялар аларды ишке ашыруунун багыттары жана субъекттери боюнча таблицада чагылдырылган. 3.3.

3.3-таблица. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу механизмдин ишке ашыруунун багыттарынын жана субъекттеринин активдештирүүчү кыймылдаткыч күчтөрү жана технологиялары

Санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукту жогорулатуунун стратегиялык багыты	Багытты ишке ашыруу субъекттеринин контекстинде механизмди ишке киргизген кыймылдаткыч күчтөр жана технологиялар			
	электрондук өкмөт	Санарип бизнес	"Акылдуу" аймактар	Маалыматтык коом
Мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын толугураак ачып берүү	«жашыл» жана социалдык багыттагы санариптик экономиканы өнүктүрүү	CSR* AI негизиндеги ESG башкаруу үчүн интеллектуалдык колдоо**	машина көрүү менен жоопкерчиликтүү өндүрүштү жана керектөөнү көзөмөлдөө	жоопкерчиликтүү керектөө жана КСРди аралыктан коомдук башкаруу*
Санариптештирүү коркунучтарына ыңгайлашуу жана экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн күчөтүү	жогорку технологиялык экспортту стимулдаштыруу	жогорку технологиялык экспорттун өсүшү	байланыш инфраструктурасын андан ары өнүктүрүү	коомду мындан ары санариптик модернизациялоо
Экономикалык өсүш темптерин тездетуу, анын жогорку технологиялык векторлорунун потенциалын алда канча толук ишке ашыруу	жогорку технологиялык тармактарды колдоо	өндүрүштү роботташтыруу, билимди көп талап кылуучу жумуштар	жогорку технологиялык өндүрүштөрдү колдоо, илимий уюмдардын жана университеттердин жергиликтүү бизнес менен интеграциясын колдоо	лоялдуулуктун жогорулашы, ата мекендик жогорку технологиялык продуктыларга туруктуу суроо-талап, алардын импорттук кесиптештерине артыкчылык
Толук масштабдуу импортту алмаштыруу жана технологиялык суверенитетти чыңдоо	илимди жана билим берүүнү өнүктүрүү, импортту алмаштырууну стимулдаштыруу	жогорку технологиялык өндүрүштөрдү импортту алмаштыруу		
Финансылык туруктуулукту жана мамлекеттин бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалын толук ачып көрсөтүү	санариптик финансыны жана электрондук өкмөттү өнүктүрүү	санариптик финансыны колдонуу, санариптик кадрларды тартуу	чоң маалыматтарга жана AIга негизделген "акылдуу" социалдык колдоо	санариптик каржылоону колдонуу
Мамлекеттин укуктук туруктуулугун мындан ары чыңдоо	санариптик экономиканын мыйзамдарын	көмүскө экономикага каршы	венчурдук инвестицияларды стимулдаштыруу,	көмүскө экономикага каршы

	жана институттарын өнүктүрүүнү жана бекемдөөнү алдыга жылдыруу	күрөшүү үчүн санариптик технологияларды колдонуу	киберкоопсуздукту камсыз кылуу	күрөшүү үчүн санариптик технологияларды колдонуу
--	--	--	--------------------------------	--

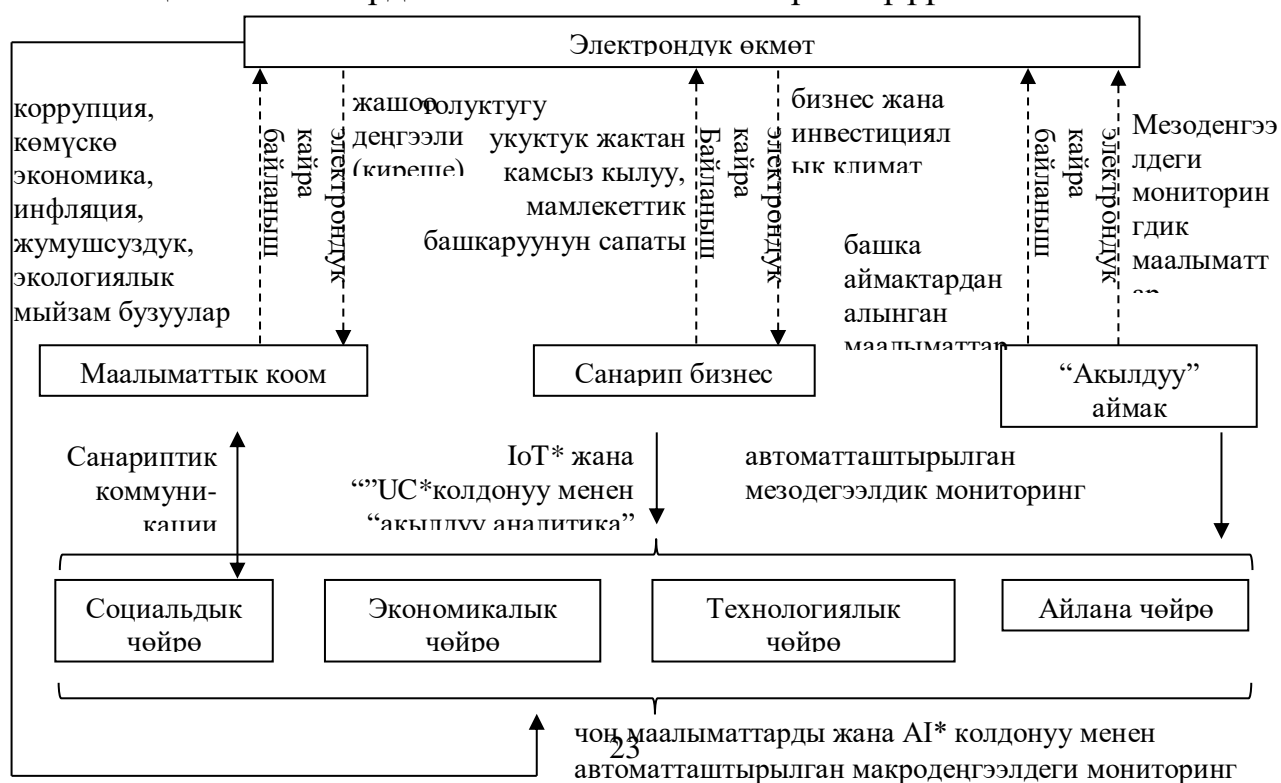
\*КСЖ - корпоративдик социалдык (жана экологиялык) жоопкерчилик; \*\* AI жасалма интеллектти билдирет.

Булак: автордун иштелмеси.

Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуунун автордук механизмде баяндалган багыттарды системалуу ишке ашыруу (сүрөт. 3.2) синергетикалык натыйжаны жаратат, ал биринчиден, тездетилген темпте жана санариптик экономиканын алдыга озуп өнүгүүсүндө чагылдырылат. Экинчиден, Синергия туруктуу жогорку жана тең салмактуу экономикалык коопсуздук менен байланыштуу.

Сүрөт моделинде. 3.2 чекиттүү жebелер менен маалымат агымдары көрсөтүлгөн, алардын болушу санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга бардык кызыкдар тараптардын комплекстүү катышуусун камсыз кылат. Бул Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жүргүзүү мамлекет тарабынан гана макродеңгээлде жүргүзүлүп жаткан жаңы моделден принципалдуу айырмачылык болуп саналат, бул маалыматтардын тартыштыгын жаратат.

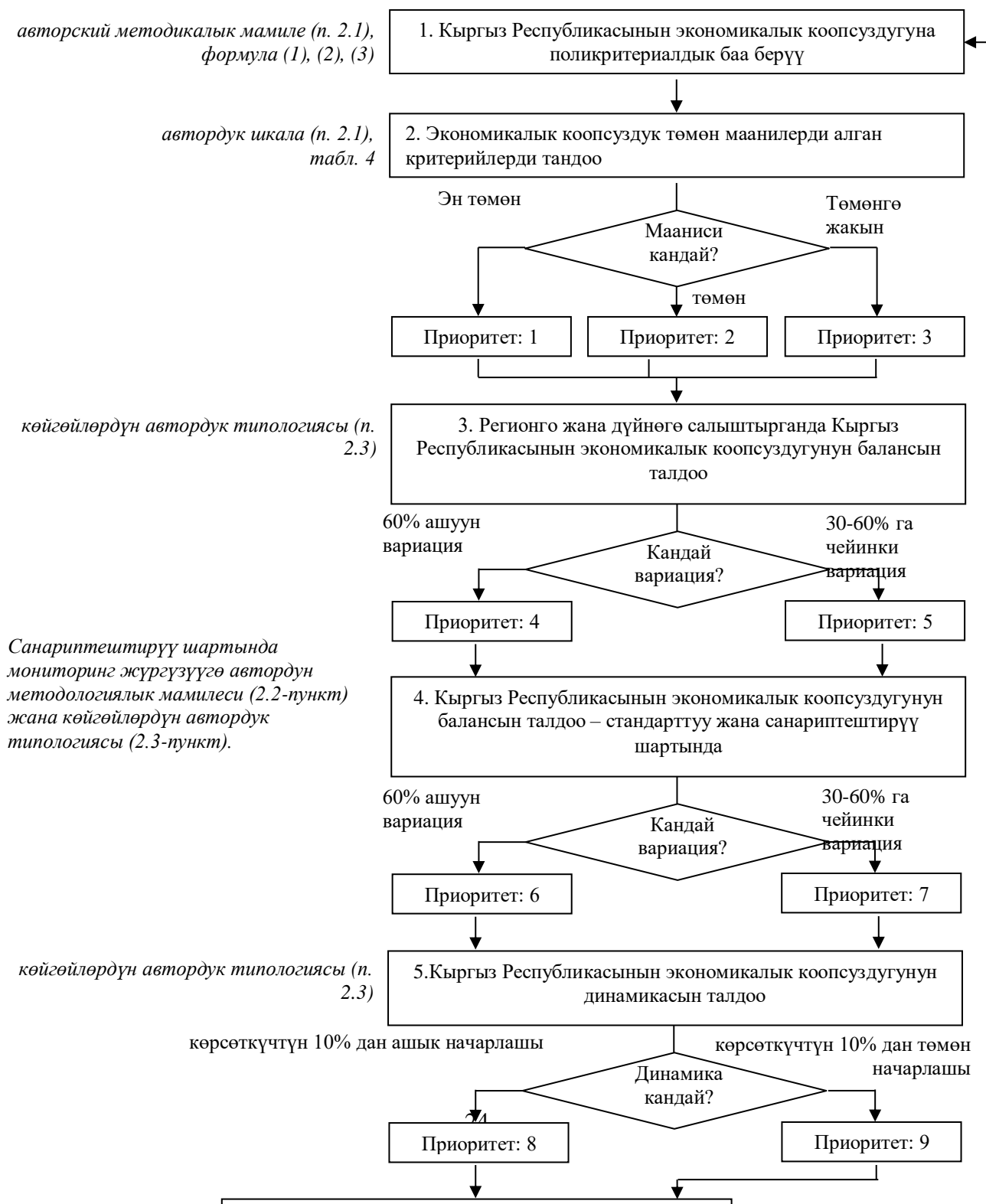
Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга мониторинг жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн модели төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ: кызыкдар тараптарды кеңири тартуу, маалыматтарды автоматташтырылган чогултуу жана талдоо, экономикалык коопсуздукту башкаруу субъекттеринин арасында маалыматтарды электрондук алмашуу жана аларды Кыргыз Республикасы боюнча чоң маалыматтардын жалпы массивине бириктирүү.



\* Кыскартылган: IoT – нерселердин интернетти; УС - бардык жерде колдонулуучу эсептөөлөр; AI- жасалма интеллектти билдирет.

3.2-сүрөт. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жүргүзүүнүн жакшыртылган модели  
Булак: автордун иштелмеси.

Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу мониторингин өркүндөтүү үчүн эки методикалык сунуш берилди биринчи сунуш санариптештирүү (сүрөт) шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу мониторингинин моделин өркүндөтүү менен байланышкан. 3.2).





3.3-сүрөт. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна мониторинг жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн алгоритми

Булак: автордун иштелмеси.

Экинчи сунуш санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга мониторинг жүргүзүүнүн алгоритмин өркүндөтүүдөн турат (сүрөт. 3.3).

Мониторингдин максаты автордук алгоритмде (сүрөт. 3.3) экономикалык коопсуздуктун деңгээлин аныктоодо гана эмес, ошондой эле экономикалык коопсуздукту башкарууну маалыматтык колдоодо да турат. Алгоритм иштелип чыккан жана экономикалык коопсуздукту башкарууга артыкчылык берет, ошону менен анын деңгээлин көтөрүүгө жардам берет. Автордук алгоритмде мониторинг экономикалык коопсуздук башкармалыгы менен тыгыз байланышта. Бул жакшыртылган практикалык багыт менен байланышкан өркүндөтүлгөн Алгоритмдин артыкчылыгын камсыз кылат.

Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга мониторинг жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн алгоритминин артыкчылыктары болуп төмөнкүлөр саналат:

- Мүмкүн болушунча тезирээк экономикалык коопсуздуктун кескин төмөндөшүнөн качуу жана жеңүү үчүн так артыкчылык берүү;
- Бардык критерийлердин жана аларга ылайык келген айрым көрсөткүчтөрдүн тең салмактуулугунда экономикалык коопсуздукту баалоонун системалуулугу.

### **КОРУТУНДУ**

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй тыянактар чыгарылган:

1. Мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун маңызы кайра каралып чыкты жана технологиялык контекстти эске алуу менен туруктуу өнүгүү, глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, экономикалык өсүш, финансылык туруктуулук жана бакубатчылык, өзүн-өзү камсыздоо жана укуктук туруктуулук жаатындагы дараметти ачуу жана анын түшүнүгү такталды;

2. Санариптештирүү шарттарында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун жаңы критерийлери негизделген, алардын арасында: "индустриялаштыруу, инновация жана инфраструктура" ТӨМ 9 ишке ашыруу, санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү бекемдөө, жогорку технологиялык экономикалык өсүш, келечектүү санариптик каржынын калыптанышы жана өнүгүшү, билимди, технологиялык эгемендүүлүктү жана киберкоопсуздукту камсыз кылуу.

3. Санариптештирүү шарттарында мамлекеттин экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык багыттары белгиленди: санариптик экономиканы туруктуу өнүктүрүүнү колдоо үчүн жооптуу санариптик инновацияларды түзүү жана практикалык колдонуу, төртүнчү өнөр жай революциясындагы лидерлик, экономикалык өсүштүн сапатын

жогорулатуу, экономиканын ачыктыгын жана туруктуулугун камсыз кылуу жаатында санариптик финансылардын потенциалын ачуу, санариптик фритрейдерликтин жана технологиялык протекционизмдин Парето-оптималдуу балансын орнотуу, жогорку киберкоопсуздук шартында санариптик экономиканы эволюциялык өнүктүрүү;

4. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугунун проблемаларын автордук типологиялаштыруу түзүлгөн: санариптештирүүдөн түзүлгөн мамлекеттин туруктуу өнүгүү потенциалын толук ачып бербөө, экономикалык коопсуздукка олуттуу коркунуч келтирүү, экономикалык өсүштүн төмөн темпи, мамлекеттин финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуу потенциалын толук ачып бербөө жана импорттон чоң көз карандылык, Кыргыз Республикасынын облустарынын арасында санариптик өнүгүү деңгээлинин дисбалансы;

5. Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттары сунушталды: 1) мамлекеттин туруктуу өнүгүүсүнүн потенциалын толук ачуу; 2) санариптештирүүнүн коркунучуна адаптациялоо жана экономиканын санариптик атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн чыңдоо; 3) экономикалык өсүштүн темпин тездетүү, анын жогорку технологиялык векторлорунун потенциалын кыйла толук ишке ашыруу; 4) мамлекеттин финансылык туруктуулугун жана бакубаттуулугун камсыз кылуунун потенциалын толук ачуу; 5) импортту толук масштабдуу алмаштыруу жана технологиялык эгемендүүлүктү бекемдөө; 6) мамлекеттин укуктук туруктуулугун андан ары бекемдөө;

6. Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттарын системалуу ишке ашыруунун аркасында пайда болгон синергетикалык эффект детерминисттик болуп калды, ал экономикалык коопсуздуктун аймактык фокусун жеңип жатат, ал ЕАЭБге гана эмес, дүйнөгө да салыштырмалуу жогору болууда.

## **ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР**

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасы Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоого автордук мамилени иштеп чыгуу болду, ал санариптештирүү шартында бул коопсуздукка мониторинг жүргүзүү, баалоо жана башкарууну илимий-методикалык камсыздоону өркүндөттү. Автордук мамиленин курамы төмөнкүдөй иштеп чыгууларды жана сунуштарды камтыйт:

1. Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун поликритериалдык баалоого автордук методикалык мамиле иштелип чыкты.

2. Мамлекеттик жөнгө салуу чаралары сунушталган жана 2040-жылга чейинки мезгилде санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун жол картасы түзүлгөн.

3. Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун стратегиялык багыттарын системалуу ишке ашыруу үчүн автордук механизм иштелип чыкты.

4. Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга мониторингдин өркүндөтүлгөн модели сунушталды.

5. Санариптештирүү шарттарында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылууга мониторинг жүргүзүүнүн өркүндөтүлгөн алгоритми иштелип чыкты.

#### **ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:**

1. Алиханов А.А. Теоретический аспект организации экономической безопасности в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Гыязов А.Т./ «Вестник НИУ КЭУ им. М. Рыскулбекова» № 4(57); Бишкек, 2022 г. (стр. 76-80)
2. Алиханов А.А. Концептуальные направления экономической безопасности и ее повышение в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Осмонов З. А., Кадыров Ш. И./ «Вестник НИУ КЭУ им. М. Рыскулбекова» № 4(57); Бишкек, 2022 г. (стр. 80-84)
3. Алиханов А.А. Повышение экономической безопасности государства в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Осмонов З. А., Кадыров Ш. И./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 10; Бишкек, 2022 г. (стр. 105-108)
4. Алиханов А.А. Угрозы и вызовы экономической безопасности государства в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Бусурманкулова У. Н./ Вестник КНУ им. Ж. Баласагына № 2(110); Бишкек, 2022 г. (стр. 389-394)
5. Алиханов А.А. Траектория распространения и основные критерии экономической безопасности государства [Текст] /Алиханов А.А., Гыязов А. Т./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 10; Бишкек, 2022 г. (стр. 101-104)
6. Алиханов А.А. Санариптештирүү шартында экономиканын глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн критерийлери боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна баа берүү [Текст] /Алиханов А.А., Кадыров Ш. И., Осмонов З. А./ Вестник КНУ им. Ж. Баласагына № 2(110); Бишкек, 2022 г. (стр. 394-402)
7. Алиханов А.А. Экономическая безопасность как основа устойчивого развития региональной экономики в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А./ «Известия Вузов» № 1; Бишкек, 2023 г. (стр. 66-70)
8. Алиханов А.А. Механизм обеспечения экономической безопасности кыргызской республики в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Осмонов З. А./ «Известия Вузов» № 1; Бишкек, 2023 г. (стр. 71-74)
9. Алиханов А.А. Потенциальный эффект цифровизации управления основными средствами на предприятиях агропромышленного комплекса [Текст] /Алиханов А.А./ Научно-образовательный и прикладной журнал «Друkerовский Вестник», Южно-Российский государственный политехнический университет (НПИ) им М. И. Платова № 4; Россия, 2023 г. (стр. 151-159)

10. Алиханов А.А. Проблемы и перспективы развития институтов поддержки инновации на региональном уровне [Текст] /Алиханов А.А., Иголкин И. С., Абрамян В. Ю./ Актуальные проблемы развития вертикальной интеграции системы образования, науки и бизнеса: экономические, правовые и социальные аспекты: материалы XI Международной научно-практической конференции ВЭПИ; Воронеж, 2022 г. (стр. 54-58)
11. Алиханов А.А. Экономическая оценка состояния эффективности управления в условиях цифровизации на предприятиях агропромышленного комплекса [Текст] /Алиханов А.А., Гыязов А. Т., Бусурманкулова У. Н./ Научно-образовательный и прикладной журнал «Друкерровский Ветник», Южно-Российский государственный политехнический университет (НПИ) им М. И. Платова № 5; Россия, 2023 г.
12. Алиханов А.А. Теоретические основы обеспечения экономической безопасности с позиций источников угроз Государства в условиях цифровизации [Текст] /Алиханов А.А., Гыязов А. Т./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана » № 4; Бишкек 2023 г. (стр. 171-176)
13. Алиханов А.А. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ [Текст] /Алиханов А.А., Кунназаров А.Ы. соискатель Баткенский государственный университет Баткен, Кыргызская Республика Осмонов З.А. к.э.н., доцент/ ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ» №10; 2023г.  
[http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2023/10/economicsmanagement/Alikhanov\\_Kunnazarov\\_Osmonov.pdf](http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2023/10/economicsmanagement/Alikhanov_Kunnazarov_Osmonov.pdf)
14. Алиханов А.А. «Potential Effect of Digitalization of Fixed Asset Management at the Enterprises of the Agro-Industrial Complex» [Текст] /Akylbek A. Alikhanov and Shukur I. Kadyrov/ «Sustainable Development of the Agrarian Economy Based on Digital Technologies an Smart Innovations», серии «Advances in Science, Technology & Innovation - IEREK Interdisciplinary Series for Sustainable Development», издательство Springer.

## **РЕЗЮМЕ**

**Алиханов Акылбек Абдиллаевич 08.00.05 –экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу» деген темадагы диссертациясы.**

**Ачкыч сөздөр:** экономикалык коопсуздук, санариптештирүү, санариптик экономика, Кыргыз Республикасынын экономикасы, экономиканы мамлекеттик башкаруу.

**Изилдөө объекти:** санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу.

**Изилдөө предмети:** санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу процессинде пайда болгон уюштуруучулук, башкаруучулук жана социалдык-экономикалык мамилелер.

**Изилдөөнүн максаты:** Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоонун заманбап тажрыйбасын жана санариптештирүү шартында аны өркүндөтүү перспективаларын изилдөө.

**Изилдөө ыкмалары:** салыштырма, көйгөйлүү жана SWOT анализи, вариациялык анализ, синтез, системалаштыруу, классификация, масштабдоо, ошондой эле таблицалык жана графикалык методдор.

**Илимий жаңылык:** санариптештирүү шартында экономикалык коопсуздукка мониторинг жүргүзүү, баалоо жана башкарууну илимий-методикалык камсыздоону өркүндөткөн Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун камсыздоого автордук мамилени иштеп чыгууда.

**Жыйынтыктар:** санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун жогорулатуунун концептуалдык жана стратегиялык багыттары такталды; экономикалык коопсуздуктун критерийлери системалаштырылган жана толукталган, ошондой эле санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасында алардын чектик маанилери жана аныктоо ыкмалары такталган; экономикалык коопсуздук көйгөйлөрүнүн типологиясы түзүлдү, санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугуна коркунучтар жана чакырыктар кайра каралып чыкты.

**Колдонуу даражасы:** практикалык ыкмалар жана сунуштар экономикалык коопсуздукка мониторинг жүргүзүү жана баалоо практикасын системалуу түрдө өркүндөтө алат, ошондой эле санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

**Колдонуу чөйрөсү:** автордук иштеп чыгуулар жана сунуштар экономикалык коопсуздукка мониторинг жүргүзүү жана баалоо, ошондой эле санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык коопсуздугун башкаруу практикасын системалуу түрдө өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет. Диссертациялык иштин натыйжалары окуу-методикалык программаларда жана БатМУда окуу процессинде колдонулат.

## **SUMMARY**

**dissertation of Alikhanov Akylbek Abdillaevich on the topic  
«Ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic in the conditions of  
digitalization», for the academic degree of Candidate of Economic Sciences in  
specialty 08.00.05. – Economics and management of the national economy  
(Regional Economics)**

**Key words:** economic security, digitalization, digital economy, economy of the Kyrgyz Republic, state management of the economy.

**Object of study:** ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization.

**Subject of research:** organizational, managerial and socio-economic relations that arise in the process of ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization.

**Purpose of the study:** to study modern experience in ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic and the prospects for its improvement in the context of digitalization.

**Research methods:** comparative, problem and SWOT analysis, variation analysis, synthesis, systematization, classification, scaling, as well as tabular and graphical methods.

**The scientific novelty** lies in the development of the author's approach to ensuring the economic security of the Kyrgyz Republic, which has improved the scientific and methodological support for monitoring, assessing and managing this security in the context of digitalization.

**Results obtained:** conceptual and strategic directions for increasing the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization were clarified; the criteria for economic security have been systematized and supplemented, and their threshold values and methods for their determination in the Kyrgyz Republic in the context of digitalization have been clarified; a typology of economic security problems was produced, threats and challenges to the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization were rethought.

**Degree of use:** practical approaches and recommendations can systematically improve the practice of monitoring and assessing economic security, and can also be used to improve the efficiency of managing the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization.

**Scope of application:** author's developments and recommendations allow us to systematically improve the practice of monitoring and assessing economic security, as well as managing the economic security of the Kyrgyz Republic in the context of digitalization. The results of the dissertation work were used in educational and methodological programs and the educational process at BatSU.

Формат 60x84 1/16

Бумага офсетная. Гарнитура «Times». Объем 1,75 п.л.

Печать офсетная. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии «Аракет-принт»

